

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.82:631.1

Ю. О. Ульяновченко,

*д.держ.упр., доц., доцент кафедри економічної політики
та менеджменту ХарРІ НАДУ, м. Харків*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Досліджено методологічні підходи до формування кластерної політики в аграрній сфері. Уточнено сутність аграрних кластерів, їх функції та визначено можливості застосування кластерної політики в аграрній сфері.

Ключові слова: кластерна політика, аграрний кластер, конкурентне середовище, аграрна сфера.

Y. O. Ulyanchenko,

Associate Professor of Economic Policy and Management Department, KRI NAPA, Doctor of Public Administration, Associate Professor, Kharkiv

METHODOLOGICAL APPROACHES TO CLUSTER POLICY FORMATION IN AGRARIAN FIELD

In article researched the methodological approaches to the formation of cluster policy in the agrarian sphere. Defined the essence of agricultural clusters, their function and determined the possibility of implementation of cluster policy in the agrarian sphere.

Key words: cluster policy, agricultural cluster, the competitive environment, agrarian sphere.

Проблема соціально-економічного зростання в Україні в останні роки ще більше загострилася. На наш погляд, саме соціально-економічний розвиток забезпечить реалізацію головної мети державного управління – поліпшення якості життя населення.

Сталий розвиток, як правило, супроводжується позитивними змінами людського потенціалу, збільшенням споживання товарів і послуг, зростанням середньої тривалості життя і т. ін. Тому головним орієнтиром для державного управління має стати, на нашу думку, не стільки забезпечення оптимальних темпів економічного зростання, скільки його якісна складова. Серйозні трансформаційні процеси в Україні почнуться лише за соціальною спрямованістю економіки, за умови перетворення людини на рушія прогресу. У розвинених країнах ці процеси почалися 20-30 років

тому за активного сприяння структур нового покоління, які об'єднують органи влади, бізнес-структури, науково-дослідні організації й інші суб'єкти соціально-економічних відносин. Одним із різновидів цих структур є кластери (англ. cluster – скупчення, пучок, група, гроно, рій, жмуток; збиратися групами, асоціюватися, рости гронами). Термін “кластер” вживається у гуманітарних, технічних, природничих науках. Узагальнюючи наукові підходи до поняття “кластер”, можна визначити його як об'єднання окремих елементів у ціле задля досягнення певної мети.

Кластери стають ключовими компонентами національних і регіональних планів соціально-економічного розвитку. Це один з ефективних методів динамічного розвитку конкурентоспроможної соціально-орієнтованої економіки на основі державно-приватного партнерства з широким використанням потенціалу регіону.

Світовий досвід формування кластерної політики знайшов своє відображення у працях зарубіжних авторів: Т. Андерссона, М. Енрайта, А. Маршалла, М. Портера та ін. [2; 4; 10]. Серед українських учених варто виділити праці М. Войнаренка, С. Соколенка, О. Тищенко, В. Федоренка та інших, пов'язаних з розвитком аграрних кластерних структур [1; 6–8]. У роботах цих авторів висвітлюються проблеми організації та управління аграрними кластерами; конкурентоспроможності та формування конкурентних переваг; визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на зростання внутрішнього регіонального продукту, внутрішнього валового продукту і економічний розвиток країни в цілому.

Метою статті є обґрунтування методологічних підходів до формування кластерної політики в аграрній сфері.

Економічна наука та наука державного управління розвиваються у напрямі формування комплексного, системного підходу з урахуванням різних факторів впливу на соціально-економічний розвиток країни. Діяльність суб'єктів цього процесу здійснюється у відповідних угрупованнях, розташованих у певних місцях (район, місто, регіон, країна у цілому). І, на жаль, сучасні теорії розвитку розглядають ці місця фрагментарно, або звужуючи їх до місця-контейнеру, або фокусуючись на їх специфічних елементах. Комплексний і системний підхід до дослідження суб'єктів цього процесу потребує більш глибокого дослідження впливу соціально-економічного простору на процеси сталого розвитку. А це можливо тільки за умови розгляду державного управління крізь призму соціально-економічного простору, і не лише як середовища існування економічних агентів або фактора збільшення обсягів виробництва валового продукту, а й як об'єкта управління.

Отже, використовуючи кластерний підхід, можна з набагато меншими витратами реалізувати стратегічну мету державного управління – поліпшення якості життя населення. У країні у цілому та в аграрній сфері зокрема має бути сформоване конкурентне середовище, яке завдяки підвищенню рівня конкуренції забезпечить соціально-економічний розвиток відповідної території. І основна роль тут має відводитися не розвитку окремих галузей чи підприємств, а кластерам як географічному скупченню підприємств пов'язаних галузей.

Кластер може формуватися та розвиватися природним шляхом, еволюційно, за допомогою розширення та поглиблення партнерських зв'язків між господарюючими суб'єктами – виробниками, постачальниками, споживачами, а також підтримуючими й обслуговуючими їх організаціями – науково-дослідними інститутами,

фінансовими структурами, венчурними компаніями та ін. У природному саморегулюючому ринковому середовищі кластер формується під впливом ринкових сил. Однак необхідно враховувати, що неодмінними умовами для природного оформлення кластера є інформаційна прозорість ринкових відносин і пов'язана з цим раціональна поведінка ринкових суб'єктів економічної діяльності, тобто дійове конкурентне середовище. За наявності цих факторів кластер може створюватися шляхом самоорганізації та колективного договору господарюючих суб'єктів, оскільки всі кооперативні зв'язки в такому разі будуть організовані з найбільшою ефективністю (оптимальністю), господарюючі суб'єкти будуть володіти інформацією про існування один одного та про становище у галузі, про можливості формування кооперативних мереж тобто буде забезпечено раціональну ринкову поведінку господарюючих суб'єктів. За таких обставин усі проблеми й обмеження внутрішньої кластерної динаміки могли б вирішуватися природним ринковим шляхом. Розглянута ситуація є ідеальною моделлю організації ринкового конкурентного середовища. Реальні економічні відносини характеризуються наявністю трансакційних витрат, диспропорцій у поширенні ринкової інформації (інформаційна асиметрія) та нераціональною поведінкою економічних агентів, які з цих причин не володіють повною об'єктивною інформацією про всі можливі для них напрями кооперації, часто не бачать спільних вигод від міжгалузевої та міжсекторальної взаємодії, а також не співвідносять і не ідентифікують свої інтереси з перспективами та завданнями розвитку своїх територій. Отже, об'єктивне існування так званих провалів ринку, пов'язаних з наявністю трансакційних витрат та інформаційною асиметрією, визначає практичну неможливість ефективного кластерного будівництва шляхом самоорганізації учасників та обумовлює необхідність втручання держави в цей процес – у формі активного посередництва та реалізації підтримуючої функції з метою подолання провалів ринку.

Участь держави як спрямовуючої інстанції, по-перше, забезпечує погляд “зверху” на склад потенційного кластера, виявляє його із середовища різних господарюючих суб'єктів, по-друге, сприяє формуванню “критичної маси” кластера шляхом розвитку відсутніх елементів, допомагає синхронізувати розвиток кластера з виконанням завдань національної економіки, по-третє, пов'язує інтереси господарюючих суб'єктів з цілями та баченням кластера, з пріоритетами економічної політики регіону та країни у цілому [3, с. 13].

Отже, базові функції держави у процесі кластеризації зводяться до подолання проблем та обмежень в організації господарюючих суб'єктів у кластери, а також до створення інституціональних, інфраструктурних та інших базисних умов для формування й ефективного розвитку кластера. Залежно від характеру проблемних областей та обмежень, які виникають у процесі кластеризації, заходи державного втручання можуть бути різними.

Як показує світовий досвід, основні проблеми інтеграції господарюючих суб'єктів у кластер пов'язані з відсутністю бачення спільних цілей, не розумінням вектора колективного розвитку, невмінням використовувати можливості взаємовигідного співробітництва та кооперації, відсутністю критичної маси, яка виражається у мінімально достатньому обсягу компетенцій, необхідних для ефективного функціонування кластера.

Для подолання подібних обмежень держава може застосовувати різні заходи спрямованого впливу, зокрема організацію майданчиків для комунікації й обміну досвідом, розвиток системи держзакупівель, створення нових підприємств, стимулювання створення стартапів, залучення прямих іноземних інвестицій, субсидування спільних наукових розробок та інформаційних порталів, випуск інформаційних матеріалів для учасників кластера [3, с. 13-14].

В Україні аграрна сфера посідає провідне місце в економіці й потребує посиленої уваги з боку держави, з цим пов'язаний активний розвиток аграрних кластерних формувань. При створенні аграрних кластерів держава має зробити акцент не на підтримці великих агроформувань (холдингів, корпорацій), а на формуванні кластера з малих і середніх аграрних підприємств. Великі агроформування можуть самостійно лобювати свої інтереси як на національному, так і на міжнародному рівні. Ще у XVIII ст. відомий швейцарський економіст Симон де Сисмонді довів, що з позиції споживання та забезпечення соціальної стабільності для суспільства набагато вигідніше існування 50 звичайних фермерів, ніж одного великого землевласника плюс 50 сімей бідних поденників [5, с. 531]. Контролювати та регулювати діяльність малих і середніх аграрних підприємств державі набагато простіше, ніж діяльність великих агроформувань. До того ж великі агроформування не зацікавлені у розв'язанні соціальних проблем сільської місцевості; мета їх діяльності – максимізація прибутку через підвищення продуктивності й уніфікацію виробничих процесів, їх інтерес до певної місцевості лежить лише у площині родючості ґрунту. Власники ж невеликих і середніх підприємств розуміють, що без розвитку соціальної сфери їх підприємства не мають майбутнього, і саме такі підприємці виділяють кошти на соціальний розвиток певної місцевості, сповідуючи принцип “нам тут жити”.

Невеликі та середні аграрні підприємства можуть утворювати кластери за принципом самоорганізації у результаті природної інтеграції та кооперації виробництва або за допомогою органів влади. Слід мати на увазі, що підприємства – потенційні учасники можливого кластера, як правило, виробляють подібні види товарів (послуг) і конкурують між собою на товарних ринках. Тому цілком обґрунтованим є побоювання підприємців втрати при входженні у аграрний кластер власний бізнес (через поглинання підприємством-лідером). Переваги ж створення кластерів є більш значними для аграрних підприємств. Ринок аграрної продукції близький до ринку з досконалою конкуренцією, а ринок засобів виробництва та переробки – до монопольного. Це призводить до диспаритету цін і до збитків аграрних підприємств. Вони не зацікавлені у високих націнках посередників та у торгових націнках на реалізовану продукцію: з підвищенням ціни на продукцію знижується попит на ринку, що загрожує перевиробництвом; високі посередницькі та торгові націнки зменшують прибуток аграрних підприємств через перерозподільні процеси.

Зазначені фактори посилюють мотивацію входження невеликих і середніх аграрних підприємств у кластери. Важлива роль у прискоренні створення аграрних кластерів належить органам державної влади, які, реалізуючи кластерну політику, можуть істотно покращити соціально-економічну ситуацію в регіоні.

В аграрній сфері кластерну політику можна розглядати як систему взаємовідносин органів державної влади, об'єктів аграрної сфери, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, яка має на меті підвищення їх конкурентоспроможності, соціально-економічне покращання певної території на

засадах формування та розвитку аграрних кластерів. Отже, метою аграрної кластерної політики є покращання соціально-економічного розвитку певної території на засадах створення дійового конкурентного середовища. Основні складники аграрної кластерної політики наведено на рисунку.

Виходячи з українських реалій і мети кластерної політики в аграрній сфері, ми визначили цілі, які б забезпечили її виконання. Цілі мають забезпечувати створення сприятливого середовища для формування конкурентоспроможних аграрних кластерів. Кожна з цілей може бути деталізована за рахунок розмежування функцій, розробки методів та інструментів кластерної політики в аграрній сфері. Аграрний кластер як об'єкт дослідження не може бути об'єктивно представлений ні по суті, ні за структурою без розробки методів та інструментів регулювання його діяльності.

Розуміння об'єктивної форми та сутності аграрного кластера як складної соціально-економічної системи, знання об'єктивних законів його функціонування дозволяють не тільки впливати на систему відповідно до завдань її регулювання, а й у принципі реалізувати метод наукового прогнозування та управління якістю життя мешканців конкретного регіону.

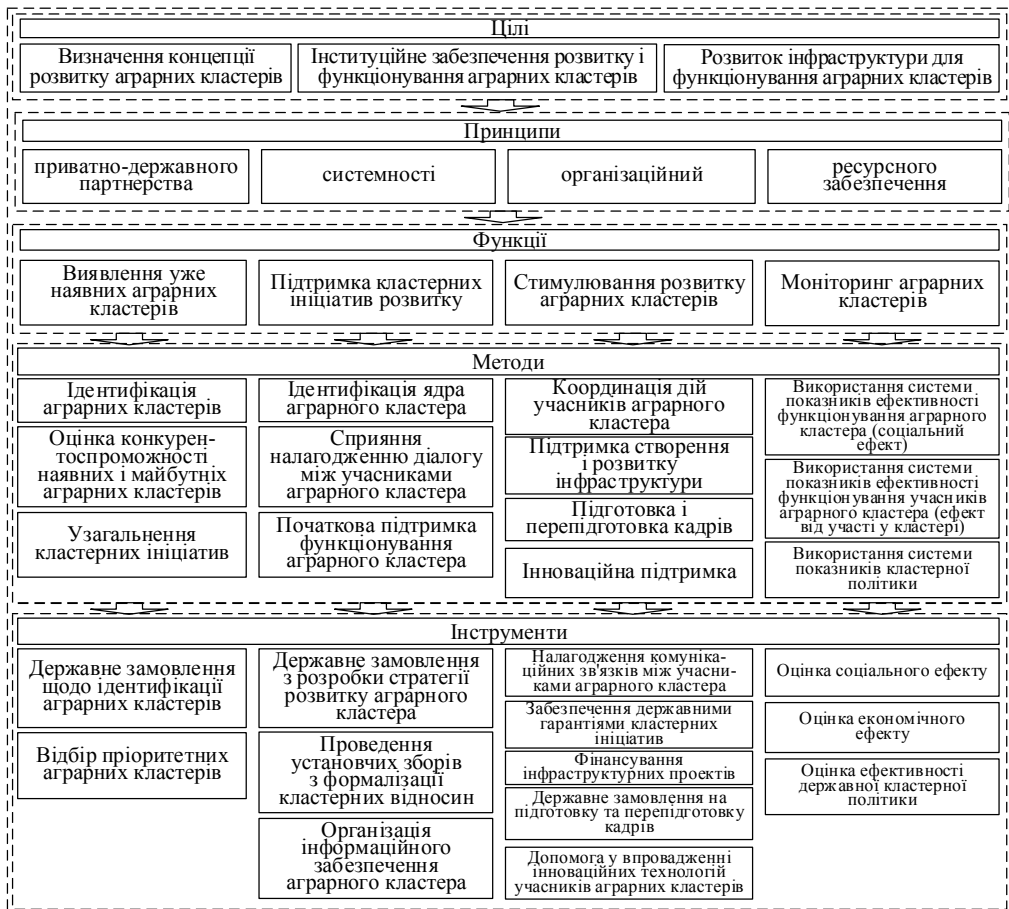

Рисунок. Основні складники аграрної кластерної політики

Аграрні кластери як спільність і певний вид взаємовідносин індивідуумів та їх груп у характерних умовах геосоціального середовища належать до систем низького ступеня формалізації. Саме з цієї причини дослідження та моделювання таких структур пов'язане з певними труднощами й обумовлює використання інструментарію точних наук, новітніх інформаційних технологій і методів моделювання.

Для запровадження дійової кластерної політики в аграрній сфері на державному рівні необхідно розробити та прийняти Концепцію розвитку аграрних кластерів, визначити їх інституційне забезпечення, ступінь участі держави у розбудові аграрних кластерів, розробити механізм реалізації кластерної політики, визначити категорії учасників кластера, необхідну інфраструктуру тощо. Побудова кластерної політики в аграрній сфері досить суттєво залежить від принципів, на які вона буде спиратися. Нами виділено такі принципи:

1) принцип приватно-державного партнерства – реалізується через спільні інтереси держави та членів аграрного кластера, з оптимальним урахуванням інтересів учасників кластерних взаємовідносин, соціально-економічною відповідальністю, селективністю, законодавчим забезпеченням;

2) принцип системності – превалюють такі властивості як цілісність, комуникативність, багаторівневість, неперервність функціонування, адаптивність і саморозвиток, інтеграційність, стійкість;

3) організаційний принцип – передбачає колективне прийняття рішень, гнучкість, сталість, спільність, інтересів потенційних учасників, взаємодії, концентрацію, створення інфраструктури взаємодії, безперервність, ефективність діяльності, довгострокові стратегічні цілі розвитку, комплексність та ін.;

4) принцип ресурсного забезпечення – реалізується через рівноправний доступ до природних ресурсів, забезпеченість виробництва висококваліфікованими кадрами, інвестиційними та фінансовими ресурсами, через інформаційну забезпеченість тощо.

Характеризуючи специфічні функції кластерної політика в аграрній сфері, нами виділені наступні: виявлення вже існуючих аграрних кластерів, підтримка кластерних ініціатив, стимулювання та моніторинг аграрних кластерів. Їх не слід розглядати, як послідовність дій – до них потрібно підходити як до комплексу дій. Методи й інструменти щодо виявлення, підтримки та стимулювання кожного аграрного кластера мають бути індивідуальними і залежати насамперед від бажання та кваліфікації кадрів регіональних органів влади.

Для виявлення вже існуючих аграрних кластерів доцільними є такі методи: ідентифікація аграрних кластерів (характеризуються існуючі взаємозв'язки учасників і ступінь їх надійності); оцінка конкурентоспроможності наявних і майбутніх кластерів для визначення доцільності існування та розвитку, певного аграрного кластера. Цю функцію можна реалізувати через державні замовлення науково-дослідним організаціям для обґрунтування оптимального вибору аграрного кластера.

Наступна функція кластерної політики в аграрній сфері пов'язана з підтримкою кластерних ініціатив. Неможливо побудувати кластер лише вказівками та розпорядженнями органів влади – в існуванні кластера важливу роль

відіграють неформальні інститути, через які відбувається його становлення. Тому наукова спільнота вважає, що більш ефективним є аграрний кластер, побудований за принципом “знизу вгору”, а не навпаки. Доцільно застосовувати такі методи: ідентифікація ядра аграрного кластера та формальних взаємозв’язків усередині кластера через фінансування розробки стратегії його розвитку, через допомогу у проведенні загальних зборів і формалізацію кластерних відносин, через організацію інформаційного забезпечення учасників кластера тощо. Можна запропонувати організаційні заходи: семінари, конференції, “круглі столи” з питань створення аграрних кластерів, фінансування кластерних ініціатив, розвиток інфраструктури, створення навчальних центрів тощо.

Функцію стимулювання розвитку аграрних кластерів можна реалізувати такими методами: координування дій учасників кластера, розвиток необхідної інфраструктури, перепідготовка та підготовка кадрів для роботи у нових умовах, інноваційна підтримка.

Моніторинг аграрних кластерів необхідний для контролю за ефективністю функціонування аграрних кластерів. Це дозволить оптимізувати прийняття управлінських рішень органами державної влади, знизити рівень економічних і соціальних ризиків, раціоналізувати використання ресурсів тощо. Ця функція має базуватися на комплексній системі показників соціального ефекту від використання кластерного підходу для певної території, економічного ефекту для самих учасників кластерного об’єднання та загальної ефективності аграрної кластерної політики.

Необхідність у чіткому формулюванні суті аграрної кластерної політики в Україні обумовлена перекрученням у розумінні природи аграрного кластера, зокрема термінологічною невизначеністю, все це може привести до використання недійових і неефективних методів й інструментів для розвитку аграрного кластера.

Виходячи з досвіду фахівців [1; 4; 6–8; 10], інструменти реалізації кластерної політики інтегрують такі результативні заходи регіонального соціально-економічного розвитку: програми підтримки технопарків, особливих регіональних соціально-економічних зон, інформаційних центрів, аграрного бізнесу, точок зростання; інвестиційне та фінансове забезпечення; національні аграрні проекти тощо.

Одним з провідних інструментів реалізації кластерної політики в аграрній сфері на державному та регіональному рівнях, необхідно визнати побудову мережу освітньої-консультаційних центрів, у роботі якої задіяні провідні фахівці з цього питання та інші зацікавлені учасники. Ці центри мають зосередити свою роботу у здійсненні консультаційних заходів в напрямі проведення конференцій й семінарів, господарських нарад, публікацію практичних рекомендацій і підготовку освітніх курсів. Основною формою реалізації таких заходів, які мають переважно об’єднавчий характер, є розробка програми розвитку та підвищення конкурентоспроможності аграрних кластерів у цілому і проектів кожного кластера зокрема. Така організаційна робота сприятиме виникненню довіри між ймовірними учасниками кластера. Найскладнішим моментом на початковій стадії створення аграрного кластера є досягнення домовленості між підприємцями щодо формування його активів і розподілу можливого прибутку.

Об'єднуючими факторами економічних інтересів при створенні кластера можуть стати: єдина цінова політика на товарному ринку, розширення обсягів виробництва товарів і послуг; єдина маркетингова політика; впровадження інноваційних технологій завдяки інтеграції та кооперації виробництва продукції й її реалізації на товарних ринках.

Кластерна політика в аграрній сфері має ураховувати спеціалізацію регіонів. Наприклад, на півдні та сході України слід більше уваги приділяти виробництву пшениці та соняшнику, на заході та півночі – виробництву м'яса, молока, цукрового буряку та ін. Правильне поєднання видів діяльності в аграрній сфері на кластерній основі забезпечує його конкурентну перевагу та стійкість.

В Україні не визначено дійові заходи державної політики розвитку конкурентного середовища в аграрній сфері, які б сприяли удосконаленню економічного механізму господарювання, інтеграції виробничих процесів у сільському господарстві та переробній промисловості, забезпеченню єдності технологічного процесу виробництва продовольства та його реалізації кінцевим споживачам, а також об'єднували інтереси та спільні стратегічні цілі розвитку суб'єктів господарювання, консолідували дохід і забезпечували його ефективний розподіл.

У нинішніх економічних умовах аграрна сфера у вигляді закінченої вертикально-інтегрованої системи ще не до кінця сформувався ні на державному, ні на регіональних рівнях. Її економічні та правові зв'язки характеризуються недосконалістю, незбалансованістю. Нерівномірно розвиваються базові галузі аграрної сфери, виробництва та види діяльності.

Це вимагає вдосконалення інтеграційних процесів, розробки методологічних підходів для побудови й ефективного функціонування інтегрованих формувань, що сприятиме підвищенню ефективності виробництва аграрної продукції та продуктів її переробки, конкурентоспроможності та виходу на світовий ринок. Необхідним є використання кластерного підходу, який забезпечить збільшення частки додаткової вартості у кінцевій продукції. Кластерну політику в аграрній сфері слід реалізовувати у поєднанні з механізмами державного регулювання її розвитку, за рахунок інноваційного розвитку підприємств, упровадження нової техніки, технологій, зниження енерго- та матеріаломісткості, підвищення якості продукції тощо.

Для здійснення органами державної влади кластерної політики в аграрній сфері необхідно сформувати дійові інститути, зокрема агентства національного та регіонального соціально-економічного розвитку, основними функціями яких мають бути: аналітичні прогнози дослідження; розроблення та реалізація стратегічних програм соціально-економічного розвитку; інформаційно-консультаційна підтримка нових аграрних підприємств; формування аналітичних структур моніторингу соціально-економічного розвитку; допомога аграрним підприємствам, що зазнають фінансових труднощів; упровадження інновацій у виробництво аграрної продукції; дослідження майбутніх потреб у спеціалістах з певних напрямів для закладів освіти; допомога аграрним підприємствам у виході на ринки продукції інших країн; залучення стратегічних інвесторів тощо.

Запровадження дійової кластерної політики в аграрній сфері дозволяє органам державної та регіональної влади комплексно, системно досліджувати соціально-економічний стан групи підприємств-партнерів, що відносяться до різних галузей народного господарства. На сьогодні це є найбільш дійовий і доречний інструмент у соціально-економічній політиці розвитку країни. Переваги аграрного кластера є об'єктивними для його учасників, тобто не залежать від жодного з них, тому потенційно об'єднання підприємств в аграрний кластер є найбільш дійове та ефективне ніж інші інтеграційні об'єднання.

Література:

1. *Войнарченко М. П.* Будівельний кластер – європейський шлях розвитку / М. П. Войнарченко, М. В. Малий. – Хмельницький : Асоціація “Поділля Перший”, 2005. – 32 с.
2. *Маршалл А.* Принципы экономической науки / А. Маршалл. – Т. 1 ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1993. – 414 с.
3. *Нескоромная Е.Е.* Государственная политика кластерного развития: концептуальные основы и мировой опыт / Е. Е. Нескоромная // Экономические науки. – 2010. – № 5. – С. 11–15.
4. *Портер М.* Конкуренция / Майкл Е. Портер ; [пер. с англ. О. Л. Пилявского]. – М. : Вильямс, 2005. – 608 с.
5. *Сисмонди С.* Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. / С. Сисмонди. – М. : Мысль, 2004. – Т. 1. – С. 531.
6. *Соколенко С.* Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів / С. Соколенко – Севастополь : ТОВ “Рібест”. – 2006. – 37 с.
7. *Тищенко О. М.* Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції / Тищенко О. М. // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Вип. 21. – К. : Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2010. – С. 74–81.
8. *Федоренко В. Г.* Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 6–9.
9. *Andersen T.* The Cluster Benchmarking Project: Pilot Project Report [Електронний ресурс] / T. Andersen, M. Bjerre, E. Wise Hansson – Benchmarking clusters in the knowledge based economy, Nordic Innovation Centre, Norway, November 2006. – 56 p. – Режим доступу : http://www.insme.org/documenti/Cluster_Benchmarking_Project.pdf. – (free access).
10. *Enright M. J.* Why Clusters are the Way to Win the Game? / M. J. Enright // World link. – 1992. – № 5 (Jule/August). – P. 24-25.
11. *Perroux F.* Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles / F. Perroux // Economies et societies. – 1973. – № 5-6. – P. 838.

Надійшла до редколегії 25.12.2014 р.